

Arki kirjekuoressa

Itseoppineet kirjeenkirjoittajat 1800-luvulla

”Tässä postiin laitto toimessa tulikin juuri talonpoikain kirjoitustaito halveksituksi, kuin olin kirjettä postiin viemässä, niin kirkkoherra sanoi, että ’ei niin usein pitäisi kirjoittaa, sillä siinä mänee aikaa ja kirjoitus-aineita (!?) hukkaan’, johon toinen apulais-pappi todisti vielä, että ’se ei ole tarpeellista talonpoikain postiin kirjoittaminen, eikä koko kirjoitus-taito.” Näin kertoi nimimerkki ”F-k H-nen” *Tapio*-lehteen lähettämässään kirjoituksessa papiston ja säätyläisten karsaasta suhteutumisesta rahvaan kirjeiden kirjoittamiseen vuonna 1864.¹

Rahvaan kirjoitustaidon tarve, kansakoulukysymys sekä kirjoitustaidon ja kansalaisuuden yhteys olivat 1800-luvun toisen puoliskon ajankohtaisia aiheita. Kirjoitustaidon leviämiseen kohdistui monia ennakkoluuloja. Säätyläistä epäili, että liika oppi tekisi kansasta työhön haluttomia puoliherroja; jotkut talonpojat taas näkivät sen uhkaavan perinteistä elämänmuotoa ja koituvan taloudelliseksi rasitteeksi.² Kirkko oli 1600-luvulta lähtien vaatinut kaikilta jonkinasteista lukutaitoa ripille pääsyn – ja siten myös naimisiin menon – edellytyksenä, mutta kirjoitustaidolla ei ollut samanlaista uskon oikeaoppisuutta tukevaa merkitystä. Muodollinen lukutaito levisikin Suomessa selvästi kirjoitustaitoa aikaisemmin. Vuoden 1866 kansakouluasetuksen jälkeen kesti vielä vuosikymmeniä, ennen kuin kaikki suomalaiset olivat alkeisopetuksen piirissä.

Suomalaiset itseoppineiden kirjoittajien tutkijat ovat jo pitkään tienneet, että muodollisen opetuksen puutteesta huolimatta osa eliittien ulkopuolisesta väestöstä opetteli 1800-luvun aikana kirjoittamaan ja käytti aktiivisesti taitoaan. Heidän tekstejään on myös säilynyt enemmän kuin aikaisemmin uskottiin: kirjeitä, omaelämäkertoja, uskonnollisia kirjoituksia, perinteen keruuta sekä runoja ja kaunokirjallisia tekstejä. Itseoppineiden kirjoittajien monitieellinen tutkimus, joka lähti liikkeelle Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkiston piiristä vuosituhaten vaihteessa, on jo ehtinyt tuottaa useita tutkimuksia, kokoomateoksia sekä tutkimushankkeita.³

Itseoppineiden kirjoittajien teksteistä on niin Suomessa kuin muuallakin etsitty tietoa kirjallistumisesta ja kirjoittamisen merkityksistä sekä puhekielestä ja kirjoitetun kielen kehityksestä. Niistä on haettu näkymiä menneisyyden arkeen, työhön ja yksilölliseen kokemukseen. Historioitsijoille itseoppineiden suomalaisten tekstit ovat tarjonneet mahdollisuuden tutkia eliittien ulkopuolista väestöä itse itsestään kertovina yksilöinä, kun heidät on aikaisemmin nähty lähinnä viranomaisaineistojen ja tilastollisen tutkimuksen kautta.

Rannikon ja saariston merenkulkijat olivat 1800-luvulla ryhmä, jolla oli poikkeuksellisen hyvät edellytykset käydä kirjeenvaihtoa. Kirjoitustaito oli heidän keskuudessaan sisämaan asukkaita yleisempää. Vaikka kouluja ei Suomen maaseudulla vielä ollut, kirjoitustaito opittiin rannikolla usein epämuodollisen opetuksen avuin kotona, koulutuvissa tai kirjoitustaitoisilta naapureilta. Esimerkiksi merimiehille ja talonpoikaislaivureille se edisti ammattiuraa. Useimmat maaseudun asukkaat pyysyttelivät 1870-luvulle saakka oman synnyinpitäjänsä lähistöllä, mutta merenkulkijoille kirjeiden kirjoittaminen saattoi olla ainoa tapa pitää yhteyttä läheisiin.⁴ Lisäksi rannikon infrastruktuuri – tiet ja postikonttorit – teki kirjeenvaihdon mahdolliseksi.

Kustavin saaristopitäjästä on säilynyt yli 150 suomen- ja ruotsinkielistä kirjettä käsittävä kouluja käymättömien saaristolaisien kirjeenvaihto vuosilta 1858–1887. Sen kirjoittajina ovat talonpoikaislaivuri Simon Jansson (1812–1887) ja hänen vaimonsa Wilhelmina, o.s. Widbom (1810–1892), jotka lähettivät kolme poikaansa kouluun Turkuun ja yliopistoon Helsinkiin. Heidän kirjoittamansa kirjeet kattavat kolme vuosikymmentä yhden perheen arkea ja perhe-elämää sekä pienen saaristolaisyhteisön tärkeitä uutisia. Vaikka on selvää että osa kirjeistä on vuosien varrella kadonnut, SKS:n arkistossa ja Turun maakunta-arkistossa säilynyt kokoelma on poikkeuksellisen laaja ja ajallisesti kattava – se on kirjoitettu aikana, jolloin Suomessa lähetettiin vuodessa 0,39 kirjettä asukasta kohti, liikekirjeet mukaan lukien⁵. Erityisesti säätyläisten ulkopuolelta tulevien naisten kirjoittamat tekstit 1800-luvulta ovat harvinaisia.

Simon ja Wilhelmina Janssonin esikoisesta Waldemar Jahnssonista (1841–1894) tuli filosofian tohtori, turkulainen lukionopettaja ja aktiivinen fennomaani. Evald Jahnsson (1844–1895) oli opettaja, pappi ja kirjailija, joka tuli tunnetuksi varhaisista suomenkielisistä historiallisista näytelmistä ja romaaneista. Nuorin, Emil Jahnsson (1849–1913) oli piirilääkäri. Waldemar Jahnsson jälkeläisineen säästi vanhempiensa kirjeet huolellisesti, ja

hänen lapsenlapsensa ovat luovuttaneet kirjeenvaihdon kahteen eri arkistoon. Suurin osa veljesten keskinäisestä kirjeenvaihdosta, samoin kuin heidän kirjeistään vanhemmilleen, on kadonnut. Muutamat kouluvuosilta säilyneet, kauniilla kouluruotsilla ja siistillä käsialalla kirjoitetut kirjeet osoittavat veljesten kirjoittaneen keskenään kirjeitä, joissa he eloisesti kuvasivat turkulaisten koululaisten maailmaa. Samaan aikaan heillä saattoi olla vaikeuksia keksiä kirjoitettavaa perheen yhteisiin kirjeisiin, joihin jokaisen vaadittiin kirjoittavan osuutensa; sukupolvien välille oli syntymässä tiedollinen ja kulttuurinen kuilu. Kaupunkiin muutettuaankin veljekset kuitenkin välittivät toisilleen kustavilaisen paikallisyhteisön uutisia ja tuttavien kuulumisia.

Janssonin perheen kirjeet kertovat määrätietoista prosessista, jossa kouluja käymättömät vanhemmat nostivat kolme poikaansa uuteen suomenmieliseen oppisivistyestyneistöön. Talonpoikaissäilyvyyden poikien kouluttaminen oli 1800-luvun puolivälissä vielä poikkeuksellista, ja Kustavista oli aiemmin lähtenyt yliopistoon vain papiston poikia. Taloudellisesti koulutuksen mahdollistivat talonpoikaipurjehduksen suotuisat suhdanteet Krimin sodan jälkeisinä vuosina. Murtuvassa sääty-yhteiskunnassa avautui myös maaseudun keskiluokkaan kuuluvalla perheelle tilaisuus lähettää lapsensa kouluun. Se vaati kuitenkin lujaa tahtoa, taloudellisia uhrauksia ja ankaraa työtä sekä kekseliäisyyttä yhdistää monenlaisia rahoituskeinoja. 1800-luvun ylioppilaiden sosiaalista nousua on tutkittu isän ammatin mukaan, mutta Janssonien perhekirjeet osoittavat suvun naisten kautta välittyneen sosiaalisen ja kulttuurisen pääoman merkityksen. Wilhelmina Jansson oli elänyt nuoruutensa säätyläistön reunamilla ja toi perheeseen sekä ruotsin kielen taidon että moninaiset sosiaaliset verkostonsa. Erityisesti Waldemar Jansson ajoi valmistuttuaan innokkaasti rahvaan lasten suomenkielistä koulutusta, kävi pitkän taistelun kansakoulun saamiseksi Kustaviin ja edisti myös tyttöjen koulutusta.

*

Wilhelmina ja Simon Janssonin kirjeet ovat egodokumentteja eli historiallisia lähteitä, joissa kirjoittajat kertovat itse omasta elämästään, kokemuksistaan ja ajatuksistaan⁶. Egodokumenttitutkimus ei etsi dokumenteista ainoastaan faktoja vastauksiksi menneisyyttä koskeviin kysymyksiin, vaan kiinnittää huomionsa myös muun muassa tekijyyteen, tekstien toimintaan sosiaalisessa kontekstissaan sekä kirjoittamisen merkityksiin ja käytänteisiin. Janssonien kirjeet avaavat näkymän niin maaseudun kirjallistumiseen kuin säätyläistön ulkopuolisten perheiden ja yksilöiden elämäntapaan ja maailmankuvaan. Ne antavat yksityiskohdista tietoa esimerkiksi murroskautta elävän pienimuotoisen, perinteisen talonpoikaipurjehduksen mukautumisesta talouden ja lainsäädännön muutoksiin. Tasaisen arjen rinnalle kirjeiden uutisten aiheiksi nousevat usein juhlat: kinkereitä seuranneet lukupidot, häät ja hautajaiset. Erityisesti suurina nälkävuosina kirjeet raportoivat tarkkaan pitäjän sairastuneet ja kuolleet. Yksi niiden keskeinen

funktio olikin uutisia kertomalla saada kotisaareltaan kaupunkiin lähteneet veljekset tuntemaan itsensä edelleen vanhan yhteisönsä jäseneksi.

Vanhempien aikuistuville lapsilleen kirjoittamat kirjeet kertovat perhe-elämästä, lasten kasvatuksesta ja vanhempien poikiinsa kohdistamista toiveista ja pettymyksistäkin. Ne peilautuvat kiinnostavalla tavalla näkemykseen niukasta tunneilmasta ja jopa kolkosta tunnemaailmasta talonpoikaiskulttuurille tyypillisenä piirteinä. Esimerkiksi Aleksis Kiven kirjeitä tutkinut Irma Sulkunen on katsonut, että tapana oli ilmasta tunteita hillitysti, lähinnä rivien välissä, toisin kuin vuolaan tunteellisesti kirjoittavilla säätyläisillä⁷. Myös Janssonien kirjeissä kiintymystä ilmaistaan tunteellisten tekstien sijaan kirjeiden yleisessä sävyssä. ”[K]irjoita sinä nyt mamman tyien sillä äi mamma saa kirjoitetus kuin kesi on kipiä ja mamman on hupa olla kuin tä usen kirjoittata”, kirjoitti Simon Jansson⁸. Kirjeiden aloitus- ja lopetusfraaseissa kaikki perheenjäsenet puhuttelevat toisiaan ”rakkaiksi”, kuten tässä Simon Jansson: ”mamma on olutt tervänä ja voinutt hyvin ja pyy[si] niin paljon sano teillä Rakkat poikaisett terväyksi[.] sano sinä Rakas Valdemat paljon terväyksi Emilillä”. Vanhemmat eivät juuri kirjoita suoraan kiintymyksen tunteistaan fraasien ulkopuolella, vaan lämminkisistä perhesuhteista kertovat enemmänkin konkreettiset teot, jatkuva huolenpito ja valmius auttaa. Vanhempien kirjeiden mukana lähettämät paidat, lakanat ja puolukat ovat osa kirjeenvaihtoa, perheen sisäisen kiintymyksen instrumentaalinen ulottuvuus.

Kuva patriarkaalisen huoneentaulun maailmassa elävästä maaseudusta ei sekään saa tukea kirjeistä: niistä ei voi lukea ajatusta isän ehdottomasta vallasta suhteessa vaimoon tai lapsiin.⁹ Puolisoiden välinen suhde vaikuttaa päinvastoin läpi vuosikymmenten lämpimän huolehtivalta. Muutamissa myöhäisemmissä kirjeissä viitataan suoraan siihen, että vanhemmat tekivät perhettä ja kotitaloutta koskevia päätöksiä yhdessä, kuten tässä Simon Janssonin vanhan kotitalon lunastamista koskevassa kysymyksessä. ”Me olämä nyt mamman kansa aietelet, että joska Sinä taidaisit jostan Kasasta eli panki Saadan niin paljon että se nissilän talo lunastetaisin”¹⁰. Kirjeet vahvistavat enemmänkin Kirsi Vainio-Korhosen käsitystä, että vaikka lait ja normit perustuivat ajatukseen perheenisän valtaan alistuvista vaimoista ja lapsista, egodokumentit antavat miesten ja naisten välisistä suhteista toisenlaisen, paljon monimuotoisemman kuvan.¹¹ Simon ja Wilhelmina Janssonin kirjeissä heijastuu perheenjäsenten keskinäiselle rakkaudelle perustuvan perheen ideaali. Esimerkkinä on Wilhelminan kirje Waldemarlille, jonka luona Helsingissä perheen nuorimmainen Emil asui:

”Älskade Valdemar[.] tusende tacksägelse för dina myckna kär komma bref och i synnerhet för din ömma om vordnad för Emil[.] det kan intte med ord beskivas huru glad och lycklig jag är öfver at han har kommit på så goda händer[.] han har de så mycket bättre än vi sielfva vare med[.] du som kan lära ock välja sällskap så han värkeligen är bra lycklig at ha en sådan bror[.] dett är en stur guds gofva[.]”¹²

Kirjeet osoittavat, että tällainen ajattelutapa saattoi olla elävää todellisuutta myös maaseudun perheissä 1800-luvun puolivälissä, vaikka sivistyneistön käymässä keskustelussa tehtiin selkeä ero ankaran talonpoikaisen kasvatuksen ja sivistyneistön oman, rakkaudellisen perhekäsityksen välillä.¹³

Yksi kirjeenvaihdon kiinnostavimpia piirteitä on sukupuolten välinen työnjako, joka rikkoo kansainvälisesäkin tutkimuksessa usein esitettyä käsitystä kirjeiden kirjoittamisesta nimenomaan naisten asiana¹⁴. Janssonin pariskunnasta kirjeitä kirjoitti useimmiten Simon Jansson, ja hän hoiti kirjeiden välityksellä myös naisten hoivan alueeseen miellettyjä tehtäviä, esimerkiksi huolehti poikiensa vaatteista. ”[M]inä unhoitin valdemari kulda että jutella sinun edäses että Emili poi u olis tarvin semoisen lyhyän Treiyn [ts. röijyn] kuin hään key koulusa. se musta Sortuuti on niin pikunen ja huono ettäi hään taida ennä sillä keydä”, hän kirjoitti vuonna 1868.¹⁵

Janssonin perheen kirjeistä voi löytää piirteitä, jotka olivat tyyppillisiä ruotsalaisella maaseudulla selvästi aikaisemmin, 1800-luvun alussa: kirjoittamista motivoi maantieteellisen etäisyyden syntyminen ja siitä johtuva tiedon välityksen tarve, osapuolten kirjoitustaito saattoi olla puutteellinen ja kirjeiden välitys ongelmallista. Kirjeiden keskeistä sisältöä oli tiedottaminen perheen ja suvun kuulumisista sekä tärkeistä tapahtumista.¹⁶ 1800-luvun puolivälissä kirjeiden kirjoittaminen yleistyi Ruotsin maaseudulla; suomalaisessa saaristossa tämä ilmiö ei vielä näy. Kun kirjeiden kirjoittamisesta mainitaan Janssonien kirjeissä, kirjoittajina ovat pitäjän säätyläiset tai merenkulkijat.

*

Wilhelmina ja Simon Janssonin perhekirjeet kiinnittyvät tiukasti arkeen. Niissä puhutaan rahasta ja elintarvikkeista, sovitaan kyytejä ja lähetetään unohtuneita tavaroita. Arjen asioista kertominen ja niiden hoitaminen kirjeiden välityksellä eivät tietenkään ole keskeisiä vain koulua käymättömien kirjoittajien tai maaseudun asukkaiden kirjeissä: samoja aiheita käsiteltiin vuosisatojen ajan niin säätyläisten kuin aatelistenkin kirjeissä, aina puhelimen yleistymiseen asti. Arki nousee saaristolaisperheen kirjeiden ytimeen, koska niistä puuttuu se abstraktimpi taso, jolla säätyläiset saattoivat pohdiskella ajankohtaisia tapahtumia ja aatteita tai omaa elämäänsä ja identiteettiään.

Wilhelmina ja Simon Janssonin teksteistä nähdään tärkeä ero itseoppineiden ihmisten ja säätyläisten kirjeiden välillä: ensin mainituista puuttuu kirjoittajan tietoisesti omaa minuuttaan ja identiteettiään käsittelevä kerronta. Vaikka kertova minä on kirjeissä aina läsnä ja enemmän tai vähemmän näkyvissä, kirjoittajan sisäinen elämä ei ole kirjeiden aiheena. Kertova minä keskittyy varsinkin Simonin kirjeissä tekemisiin, tapaamisiin ja kuulumisiin. Wilhelmina reagoi kirjeissään usein kirjeenvaihdon toisen osapuolen tai muiden perheenjäsenten kuulumisiin. Kirjoittaja näyttäytyy aina perheensä ja yhteisönsä jäsenenä, vuorovaikutuksessa muiden kanssa. Kirjeistä ei muodostu intiimin kommunikaation tilaa,

jossa osapuolet kertovat, muotoilevat ja rakentavat omaa itseään jatkuvassa dialogissa.¹⁷

Kirjeet eivät keskity kirjoittajaan itseensä vaan liikkuvat hänen ympärillään: ne kertovat siitä, mikä on muokannut ja rakentanut hänen kokemustaan. ”Minä” ei näissä teksteissä ole aihe vaan näkökulma, kuten paljon aikaisempia itseoppineiden, barcelonalaisten 1600-luvun käsityöläisten tekstejä tutkinut James S. Amelang on todennut.¹⁸

*

Suomessa eliittien ulkopuolisten 1800-luvun kirjoittajien tutkimus on käyttänyt kohteistaan termiä ”itseoppinut kirjoittaja” tai ”kansankirjoittaja”. He ovat olleet suomenkielisiä ihmisiä, jotka olivat käyneet vain vähän jos lainkaan koulua ja jotka useimmiten tekivät ruumiillista työtä. Julkisissa arkistoissa säilyneet 1800-luvun itseoppineiden kirjoittajien tekstit ovat useimmiten olleet miesten kirjoittamia, eikä itseoppineisuuden käsitettä juuri ole tarkasteltu sukupuolen näkökulmasta¹⁹. Miesten kohdalla ”itseoppinut” kuvaa kirjoittajaa, joka on jäänyt, useimmiten säätynsä ja äidinkiелensä vuoksi, muodollisen koulutuksen ulkopuolelle; vertailukohtana ovat silloin koulutetut, ruotsinkieliset säätyläismiehet.

Naisten tilanne oli toinen: muutamia säätyläisten työtölle tarkoitettuja oppilaitoksia lukuun ottamatta naisille ei ollut tarjolla muodollista koulutusta kodin ulkopuolella. Säätyyn katsomatta lähes kaikki kirjoitustaitoiset naiset olivat ”itseoppineita”; myös naispuolisten säätyläisten kirjoitustaito oli usein vain äidin antaman kotiopetuksen varassa ja saattoi jäädä varsin puutteelliseksi. Toki säätyläisnaisilta odotettiin kirjoitustaitoa ja tiettyä sivistystä, kun taas rahvaan naisille kirjoitustaito oli poikkeuksellista.

Itseoppineisuus, taidon hankkiminen ilman muodollista koulutusta, ei 1800-luvun maaseudulla koskenut vain kirjoitustaitoa: kun taitoja tarvittiin, ne opittiin käytännössä joltakulta taitavammalta yhteisön jäseneltä. Monet saariston miehet oppivat esimerkiksi merimiestäidit lähtemällä vähän toisella kymmenellä ollessaan merille, ja myös naiset oppivat aikuiselämän taidot tekemällä.

*

Itseoppineiden kirjoittajien kynänjaljen tyyppilliset piirteet näkyvät erityisesti Simon Janssonin suomenkielissä kirjeissä: kieli on yhdistelmä murteellisuutta, pyrkimystä kirjakieleen ja lounaisaariston ruotsinvoittoista merisanastoa (”Minä ota Galeasin Fyöre tekseen”, otan kaljaasin kuljetettavakseni). Isojen kirjainten ja väli-merkkien puuttuminen sekä asiasta toiseen hyppelehtivä ajatuksenkulku tekevät tekstistä joskus hyvinkin vaikeasti hahmotettavaa. Wilhelmina Janssonilla, joka tässä kaksikielisessä perheessä kirjoitti ruotsiksi, oli käytettävissään enemmän kirjallisia malleja, ja hänen kirjeensä ovatkin helppolukuisempia. Molemmat käyttivät vaihdellen erilaisia kirjeenvaihdolle tyyppillisiä formuloita ja noudattivat kansainvälisestikin havaittua mallia: vähän koulu-

Janssonin perhe 1860-luvun alussa. Eturivissä vasemmalta Anna Sofia Hyllegren (Wilhelmina Janssonin kasvatustaitei), Simon Jansson, Wilhelmina Jansson. Takarivissä Evald Jahnsson ja Emil Jahnsson. Kuvasta puuttuu Waldemar Jahnsson.

tusta saaneet kirjoittajat tavoittelivat asianmukaista kieltä ja pyrkivät käyttämään ”oikeita”, kirjekulttuuriin kuuluvia formuloita kirjeittensä alussa ja lopussa. Vauhtiin päästyään teksti usein muuttui vapaammaksi ja lähenei arkikieltä – kielitieteilijät ovatkin olleet kiinnostuneita itseoppineiden kirjeistä juuri kansanomaisesta kielenkäytöstä kertovana lähteenä.²⁰

Myös Taru Nordlund on todennut, että harjaantumattomat kirjoittajat käyttivät kirjeissään enemmän formuloita kuin ylempien sosiaaliryhmien muodollista koulutusta saaneet ihmiset, jotka pyrkivät vapaaseen tyyliin. Kirjeformuloiden ja fraasien käyttö on nähty osoituksena itseoppineiden kirjoittajien heikoista kirjallisista taidoista, taitamattomuutena rakentaa tekstiään muutoin

kuin valmiiden fraasien varassa. Sen voi kuitenkin tulkita myös toisin, osoituksena kirjoittajansa tekstitietoisuudesta ja -taidosta.²¹

Kansainvälinen egodokumenttitutkimus on pyrkinyt luomaan uusia näköaloja menneisyyteen nostamalla esiin tekstejä kirjoittajilta, jotka ovat tähän asti jääneet historiankirjoituksen ulkopuolelle yksilöllisinä koki-joina ja kertojina. Kun heidän omia tekstejään on käytettävissä, aikaisempi viranomaisaineistoihin ja ryhmiin kohdistuneen tutkimuksen kuva laajenee, tarkentuu ja monipuolistuu. Simon ja Wilhelmina Janssonin kirjeet valottavat myös kirjeenvaihdon kulttuurin kehitystä suomalaisella maaseudulla ja yleisemmin maaseudun pitkää kirjallistumisen prosessia.

Viitteet

- 1 Tapio 16.4.1864. Lainausta on alun perin käyttänyt Ilkka Mäkinen kirjoitustaidon herättämiä epäluuloja koskevassa artikkelissaan. Mäkinen 2007, 412.
- 2 Mäkinen 2007, 402–403.
- 3 Esim. Kuismen 2005; *Karheita kertomuksia* 2002; Kauranen 2013; *Työtä ja rakkautta* 2009.
- 4 Leino-Kaukiainen 2007, 421 ja 432.
- 5 Luku on vuodelta 1865. Pietiäinen 1988, 294.
- 6 Egodokumentin käsite on peräisin hollantilaiselta historioitsijalta Jacques Presseriltä ja sitä on kehittänyt edelleen Rudolf Dekker. Egodokumentteihin luetaan yleensä päiväkirjat, kirjeet, muistelmat, omaelämäkerrat ja usein matkakertomuksetkin. Ks. esim. Dekker 2002.
- 7 Sulkunen 2012, 134–139.
- 8 Simon Jansson Waldemar Jahnssonille 6.5.1866. Helander-Jansson-suvun arkisto, kansio 1. TMA.
- 9 [”Huoneentaulu” oli Martti Lutherin *Vähä Katekismukseen* liittämiä lyhyt ohje perhe- ja säätysuhteista sekä kullekin jäsenelle kuuluvista velvollisuuksista. Toim. huom.]
- 10 Simon ja Wilhelmina Jansson Waldemar Jahnssonille 21.2. 1870. Helander-Jansson-suvun arkisto, kansio 1. TMA.
- 11 Vainio-Korhonen & Lahtinen 2015, 124.
- 12 Wilhelmina Jansson Waldemar Jahnssonille 24.11.1866. Helander-Jansson-suvun arkisto, kansio 1. TMA.
- 13 Esim. Häggman 1994, 185–215.
- 14 Dauphin, Lebrun-Pézerat & Pouban 1995, 179; Vickery 2005, 42–62; Hall 2000, 7; Austin 2000, 44.
- 15 Simon Jansson Waldemar Jahnssonille 13.1.1868. Helander-Jansson-suvun arkisto, kansio 1. TMA.
- 16 Liljewall 2007, 181.
- 17 Leskelä-Kärki 2006, 58–66.
- 18 Amelang 1998, 119–124.
- 19 Kauranen 2013, 52–53. Keskeisessä itseoppineiden kirjoittajien tekstejä keränneessä arkistossa, SKS:n kirjallisuusarkistossa, naisten osuus näiden tekstien kirjoittajista on noin 10 %.

20 Dossena 2012, 25.

21 Nordlund 2013, 119–131.

Arkistolähteet

Suomalaisen kirjallisuuden seuran arkisto [SKS], Helsinki

A. W. Jahnssonin arkisto

Turun maakunta-arkisto [TMA], Turku

Helander-Jansson-suvun arkisto

Kirjallisuus

Amelang, James S., *The Flight of Icarus.*

Artisan Autobiography in Early Modern Europe. Stanford University Press, Stanford 1998.

Austin, Frances, Letter Writing in a Cornish Community in the 1790’s. Teoksessa *Letter Writing as a Social Practice.* Toim. David Barton & Nigel Hall. Benjamins, Amsterdam 2000, 43–62.

Dauphin, Cécile, Lebrun-Pézerat, Pierrette & Pouban, Danièle, *Ces bonnes lettres. Une correspondance familiale au XIXe siècle.* Albin Michel, Paris 1995.

Dekker, Rudolf M., Jacques Presser’s Heritage. Egodocuments in the Study of History. *Memoria y Civilización.* Vol. 5, 2002, 13–37.

Dossena, Maria, The Study of Correspondence. Teoksessa *Letter Writing in Late Modern Europe.* Toim. Marina Dossena & Gabriella Del Lungo Camiciotti. Benjamins, Amsterdam 2012, 13–30.

Hall, Nigel, The Materiality of Letter Writing. A Nineteenth Century Perspective. Teoksessa *Letter Writing as a Social Practice.* Toim. David Barton & Nigel Hall. Benjamins, Amsterdam 2012, 83–108.

Häggman, Kai, *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa.* Suomen historiallinen seura, Helsinki 1994.

Karheita kertomuksia. Itseoppineiden omaelämäkertoja 1800-luvun Suomesta. Toim. Ann Makkonen. SKS, Helsinki 2002.

Kauranen, Kaisa, Miten ja miksi kansa kirjoitti? Teoksessa *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa.* Toim. Lea Laitinen & Kati Mikkola.

SKS, Helsinki 2013, 19–54.

Keravuori, Kirsi, *”Rakkaat poikauset!” Simon ja Wilhelmina Janssonin perhekirjeet egodokumenteina (1858–1887).* Väit. Turun yliopisto, Turku 2015.

Kuismen, Anna, *Kadonnut kangas. Retkiä Ida Digertin päiväkirjaan.* SKS, Helsinki 2005.

Leino-Kaukiainen, Pirkko, Suomalaisten kirjalliset taidot autonomian kaudella. *Historiallinen aikakauskirja* 4/2007, 420–438.

Leskelä-Kärki, Maarit, *Kirjoitetaan maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä.* SKS, Helsinki 2006.

Liljewall, Britt, *”Ack om du vore här”. 1800-talets folkliga brevkultur.* Nordiska museets förlag, Stockholm 2007.

Mäkinen, Ilkka, Kirjoitustaidon herättämiä epäluuloja 1800-luvun Suomessa. *Historiallinen aikakauskirja* 4/2007, 402–419.

Nordlund, Taru, Kirjeet: keskustelua yli ajan ja paikan. Teoksessa *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa.* Toim. Lea Laitinen & Kati Mikkola. SKS, Helsinki 2013, 107–138.

Pietiäinen, Jukka-Pekka, *Suomen postin historia I.* Posti- ja telelaitos, Helsinki 1988.

Sulkunen, Irma, Kiven verkostot kirjeiden kertomina. Teoksessa *Aleksis Kivi. Kirjeet. kriittinen editio.* Toim. Juhani Niemi, Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma, Jyrki Nummi & Juhani Lindholm. SKS, Helsinki 2012, 132–153.

Tapio 16.4.1864. Kansalliskirjaston digitoidut aineistot.

Työtä ja rakkautta. Kansanmiesten päiväkirjoja 1834–1937. Toim. Kaisa Kauranen. SKS, Helsinki 2009.

Vainio-Korhonen, Kirsi & Lahtinen, Anu, *Lemmen ilot ja sydämen salat. Suomalaisen rakkautta historiaa.* WSOY, Helsinki 2015.

Vickery, Amanda, ”S’il vous plaît, brûlez cela afin qu’aucun œil mortel ne puisse le voir”. Les secrets des sources féminines. Teoksessa *Au plus près du secret des coeurs? Nouvelles lectures historiques des écrits du for privé en Europe du XVIe au XVIIIe siècle.* Toim. François-Joseph Ruggiu & Jean-Pierre Bardet. Presses de l’Université Paris-Sorbonne, Paris 2005, 43–62.